

УДК 37.034

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНА СКЛАДОВА

О.П. Жаровська

У статті висвітлено ціннісно-орієнтаційну складову патріотичного виховання в системі загальнолюдських та загальноєвропейських цінностей. Уніфіковано термінологію. Виокремлено складові національно-патріотичного виховання майбутнього вчителя. Закцентовано на особливостях патріотичного виховання студентів в освітньому середовищі педагогічного університету.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, цінність, ціннісна орієнтація, загальнолюдські та загальноєвропейські цінності.

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА: ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТАЦИОННАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ

Е.П.Жаровская

В статье освещены ценностно-ориентационные составляющие патриотического воспитания в системе общечеловеческих и общеевропейских ценностей. Унифицирована терминология. Выделены составляющие национально-патриотического воспитания будущего учителя. Акцентировано внимание на особенностях патриотического воспитания студентов в образовательной среде педагогического университета.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, ценность, ценностная ориентация, общечеловеческие и общеевропейские ценности.

PATRIOTIC EDUCATION OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES' STUDENTS: VALUE-ORIENTATION COMPONENT

O. P. Zharovska

The article highlights the value-orientation component of patriotic education in the terms of universal and European values. The review of related literature has been made. The terminology is unified. The components of the national-patriotic education of future teachers are determined by the author. It is important to note substantial part of the defined concepts. The features of patriotic education of students in an educational environment of the pedagogical university are emphasized in the present article.

Key words: patriotism, patriotic education, values, common European values.

Політичні події в державі, соціально-економічна криза поставили на порядок денний питання про ідеологічну складову процесів, які відбуваються сьогодні в Україні. Окрім питання зміцнення вертикалі влади, подолання проблем регіоналізації та політичного протистояння, актуальним постає завдання виходу зі світоглядної та моральної кризи, виховання студентської молоді на основі загальнолюдських соціокультурних цінностей.

Особливої актуальності набувають питання збереження соціальної ідентичності українського суспільства, відновлення значимості цінностей, пов'язаних з ідеями патріотизму та громадянства. Важливо звернути увагу на змістову складову цих понять, оскільки йдеться не про повернення уявлень про патріотизм та громадянство радянського зразка, та не про відродження «альтернативних» ідей, які під ідеєю відродження країни приховують антидержавний характер. Йдеться про наповнення ідей патріотизму та громадянського виховання новим змістом, який би відповідав вимогам часу, створював би надійну основу для консолідації та інтеграції суспільства.

Педагогічна наука має значне теоретичне підґрунтя для вироблення сучасних основ виховання патріотизму майбутнього вчителя. Так, дослідження філософсько-педагогічної концепції виховання представлено у працях І. Беха, О. Вишневського, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, О. Савченко, О. Сухомлинської; дослідження з проблем патріотичного виховання особистості – праці Г. Васяновича, Г. Ващенко, В. Оржеховської, В. Сухомлинського та ін.; наукові ідеї щодо психічного забезпечення патріотичного виховання особистості – у працях І. Беха, М. Борщевського, С. Рубінштейна та ін.; дослідження особливостей громадянського виховання молоді – Р. Арцишевський, В. Тернопільська, О. Шестопалюк та ін.; наукові положення щодо гуманізації та гуманітаризації позаурочної роботи зі школярами та молоддю – Н. Бібік, Я. Канішевська, Т. Поніманська, Г. Тарасенко та ін. Одночасно з теоретичними формуються і практичні засади вирішення проблеми виховання патріотизму майбутнього педагога, вчителя.

Відомий педагог К. Ушинський, розвиваючи принцип народності у вихованні, поряд з вихованням гуманності, працьовитості, відповідальності особливо підкреслював важливість виховання у дітей любові до Батьківщини: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини й могутню опору для боротьби з його дурними природними, особистими, сімейними й родовими нахилами». Та, на протигагу стародавнім грекам, К. Ушинський сформулював категоричний моральний імператив у педагогіці так: мета виховання – «сама людина, оскільки все інше в цьому світі (державна, народ, людство) існує лише для людини» [9, с. 73].

Мета статті – проаналізувати ціннісно-орієнтаційну складову патріотичного виховання студентів педагогічного університету.

Початок третього тисячоліття характеризується відродженням традиційних духовних цінностей та ідей, серед яких основоположною була і залишається ідея патріотизму. Відсутні на сьогодні єдині підходи до розуміння понять «патріот», «патріотизм». Значущість патріотизму в політичному та соціальному житті суспільства, проблема інтерпретації цього явища стає ключовою для розуміння політичних спекуляцій та маніпуляцій різних практик.

Така позиція передбачає необхідність формування у громадян високих моральних, морально-психологічних та діяльнісних якостей, серед яких особливе місце посідає патріотизм, служіння Вітчизні, готовність до захисту національних інтересів. Ціннісна переорієнтація суспільства призвела до необхідності формування якісно нової школи та нового учителя, педагога. Моральна позиція педагога – умова розвитку людини-професіонала, що призводить до розуміння людиною сутності власної діяльності, способів гуманної взаємодії з суб'єктами педагогічної діяльності, прогнозуванню результатів педагогічної діяльності та її вплив на розвиток освіти та культури Вітчизни.

Процеси глобалізації, лібералізація економіки, деформація усіх основ життя соціуму поставили перед суспільством завдання розбудови правової держави та формування громадянського суспільства на основах української державності. Ще донедавна, уявлення про Україну в інших країн було як про маловідому і невливову європейську державу. На сучасному етапі розвитку держави, актуальним постає відродження національних цінностей та традицій в українському суспільстві, оскільки етап соціального реформування відзначається не лише фінансовою, а й системною кризою загальнолюдських цінностей.

Цінність – духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали та ін. і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерела смислоутворюючої основи людського діяння. В основі ціннісного ставлення людини до світу лежить значущість. Ці виміри здійснюються на основі певних абсолютних критеріїв, таких як істина, добро, краса, а також свобода, мир, гуманність, гідність, справедливість тощо [10, с. 652].

Руйнування старої системи цінностей створило духовний вакуум, що відобразилось на традиціях народного життя, вітчизняній історії та культурі. Знецінено ідеї патріотизму, відданого служіння

Батьківщині. Патріотизм як традиційна цінність християнського світобачення потребує соціального відродження, переосмислення, оскільки останнім часом відбулась девальвація понять обов'язок, честь, відповідальність, гідність, патріотизм.

В історичному аспекті формування українського менталітету відбувалося під впливом геополітичного чинника – розташування України між Заходом і Сходом. Україна майже постійно знаходилась між різними державно-політичними полюсами, і включалась до складу то однієї, то іншої держави. Тому для нашої держави характерним є стан постійного маневрування, що певним чином вплинуло на формування національного менталітету і наявності в його структурі маргінального складника. Таке явище спричинило формування своєрідної біполярної моделі, яка поєднує лицарсько-козацький та пасивно-споглядальний типи ставлення до власної держави.

Отже, ментальність нації, яка тривалий час не мала власної державності і перебувала у неволі, серйозно деформується. На глибшому рівні психіки продовжують функціонувати власні ментальні риси, але на них починають нашаровуватися набуті в умовах неволі ментальні настанови. Останні дедалі більше блокують, деформують і витісняють компоненти національної ментальності [3, с.134].

Молоде покоління України увійшло в нові соціальні умови. Молодь відкинула попередні цінності суспільного ладу, з'явився новий соціальний тип особистості. За таких умов важливо поновити, переосмислити систему патріотичного виховання, сформулювати завдання, які б сприяли підвищенню ефективності його форм та методів. Ця проблема – проблема цінностей, – насправді є однією з найважливіших та дискусійних проблем. Сьогодні держава трансформується з традиційного ладу суспільства з елементами авторитаризму до соціально-орієнтованого суспільства з прозорою демократією. Йде зміна кількох ціннісних систем, які були надбані нашими пращурами за багаторічну історію та формується нова система, яка передбачає чітку орієнтацію на європейську шкалу цінностей, на значні ціннісні досягнення українського народу, на моральне оздоровлення суспільства, зростання значення культури громадянського суспільства. Прозорий контроль за державою з боку суспільства може забезпечити оздоровлення держави та державного управління, позбавлення від такого важкого тягара нації – корупційних проявів. Ми вважаємо, що в сучасній українській державі потрібні зміни в акцентах виховання людини [4].

У зарубіжних країнах патріотичне виховання є невід'ємною складовою гуманітарної безпеки держави. Там значну увагу приділяють факторам, які впливають на відчуття патріотизму: мові, державним символам, аудіо-відео та друкованій продукції, національним героям, національним подіям, нормам поведінки, керівництву країни, культурі та звичаям народу, системі державної пропаганди.

Сусідня Польща, наприклад, має значні напрацювання у сфері патріотичного виховання населення. 2 грудня 1991 р. Республіка Польща першою визнала створення незалежної української держави і з того часу всіляко сприяє Україні, постійно підтримує в прагненнях інтеграції до євроатлантичних структур. Україна відстає від ЄС, зокрема від Польщі, в багатьох сферах: економічній, політичній, соціальній та інших. У такій ситуації Україні слід ефективно розвивати і використовувати для інтеграції гуманітарну сферу, перш за все науково-освітню співпрацю, культурний обмін, міжнародний туризм. На перетині усіх цих напрямів знаходяться вищі навчальні заклади двох країн: академії, інститути, університети, вищі школи. Співпраця між ними, відповідні інноваційні рішення, загальноосвітні програми і проекти стають дієвим засобом і каталізатором євроінтеграційних процесів.

Збільшується кількість українських університетів, які стають учасниками двосторонньої співпраці з країнами ЄС. Однією з найпоширеніших та сталих форм співпраці є партнерство на довгостроковій основі. Так, наприклад, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського продовжує співпрацю з гуманітарно-природничим університетом імені Яна Кохановського міста-побратима Вінниці – Кельце. Така співпраця дає можливість більш повно вивчити досвід польських університетів та академій, а саме освітньо-наукову та виховну роботу, звернути увагу на вкрай актуальне сьогодні патріотичне виховання. Зокрема, польським урядом розроблена і реалізується програма, яка має назву «Патріотизм завтрашнього дня». Відповідно до неї у різних містах Польщі місцева влада влаштовує дні національного прапора. У агітаційних рамках на телебаченні та на радіо лунають пісні, які обіцяють, що Польща перетвориться на державу, що базуватиметься на принципах верховенства права, солідарності та справедливості. Програма спрямована здебільшого на молодих людей, яких закликають залишатися на Батьківщині і будувати тут своє майбутнє. Патріотичне виховання у Польщі розпочинається з дошкільного віку. Дітей ще з садочка вчать, як виглядає прапор, вчать національного польського гімну, виховують у них вокальний патріотизм. Дошкільнят водять по музеях рідного міста, показують пам'ятники, знайомляться з місцевими героями, з місцевими традиціями. Дитину вчать розуміти, ким вона є, пізніше її почуття патріотизму розширюється до містечка, згодом до воєводства, і врешті – до держави загалом.

Основними державними інституціями, що забезпечують формування і реалізацію державної політики

у сфері патріотичного виховання молоді є Міністерство освіти та науки [11, с. 4].

Патріотизм – основа життєдіяльності нації, народу, держави, армії, особистості. Неможливо переоцінити його роль та значення в Українській історії, в утвердженні національної гордості, достоїнства, захисті Вітчизни у воєнний період та інших випробувань. Сьогодні поняття «патріотизм» трактують по-різному, іноді воно є центром критики. На жаль, девальвації піддано не лише само поняття патріотизму як почуття відданості, любові до Батьківщини, але зруйнована і поки що не відновлена система патріотичного виховання молодого покоління. Вочевидь певний духовно-моральний вакуум при цілковитому послабленні військової сили країни. На жаль, не можна відроджувати державу не відродивши патріотичного почуття народу, його національної гідності, віри в майбутнє.

Проблема цілеспрямованого патріотичного виховання населення України, особливо молоді стає сьогодні особливо актуальною. Така ситуація спричинена кількома факторами – зруйновано систему цінностей, втрачено значення таких понять як «честь», «дисципліна», «самоствердження», витіснено такими поняттями як «багатство», «престиж» тощо. Суспільство виявилось не готовим до зміни орієнтирів у розвитку держави: відродження капіталізму під виглядом демократичних змін, апатія, агресивність, цинізм, неповага до держави, корупція... В таких умовах гостро постає проблема патріотичного виховання як основи консолідації суспільства та зміцнення державності. Проте успіх молодіжної політики залежить від її цілеспрямованості на народність, традиції, ментальність, національний характер та етнокультуру. Майбутнє держави значною мірою залежить від громадянської позиції підростаючого покоління. Зростає значущість управління процесами громадянсько-патріотичного становлення молоді в навчальному закладі, визначається його інтеграційна роль у реалізації програми соціального партнерства просвітницьких, суспільних організацій у вихованні юних громадян – патріотів своєї держави.

Патріотизм – категорія соціально-філософського пізнання, (яка історично склалася та постійно еволюціонує) відображає любов до Батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені [8, с. 251].

На сьогодні зростає інтерес до проблеми патріотизму, патріотичного виховання у вітчизняній педагогічній науці. Освітня система кожної окремої держави складається з двох важливих складових: загальноєвропейської та національної. Поряд з вихованням толерантності, поваги до іншої нації чи етнічної групи, вміння вести діалог та знаходити компроміс, важливим є також виховання національної самосвідомості, що вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє; вміння осмислювати моральні та культурні надбання своєї нації, історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, що мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед нею. Ідеалом є патріотизм, однак патріотизм не суто національний, а загальноєвропейський [6].

Патріотичне виховання молоді одночасно виступає як категорія педагогічна та соціологічна. Як педагогічна категорія, патріотичне виховання розглядається як планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго ставлення до Батьківщини та до представників спільних культур або країни. Таке виховання включатиме розвиток любові до Батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни, потребу зробити свій внесок у долю Батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу та інше [7]. Проте, цивілізація й досі зостається побудованою на духовних підвалинах сакралізації ініціаторів, героїв і жертв кровопролитних конфліктів. Нова тенденція розуміння історії та сучасності, що відкриває дуже важливу й обнадійливу перспективу для людства, виявилась вже наприкінці ХХ сторіччя. Її розвиток дає змогу людству багато в чому відмовитися від сумного досвіду, пов'язаного з домінантою насильства, що приймалося не просто як дане і належне, але і як щось священне, як одна з системотвірних людських цінностей.

Консенсусна культура має абсолютно іншу природу. Пошук консенсусних соціальних рішень набагато складніший, ніж компроміс, бо міру компромісу легко визначити за співвідношенням сил сторін конфлікту. А консенсусна характеристика вимагає недопущення того, щоби будь-якій зі сторін було завдано принципової шкоди [1, с. 34–35]. Тому, нормальне функціонування держави не можливе без ідеології державного патріотизму. Український патріотизм базується на етнічних культурно-історичних цінностях народів, які проживають в Україні, що сприятиме стабілізації міжнаціональних відносин.

Патріотизм як абсолютна цінність, як творче начало людського життя, як етична норма і духовна цінність стане основоположною ідеєю в розбудові незалежної держави, відновленні культурно-духовної самобутності та інших соціальних перетворень. Загальнолюдські цінності та ідеали не зменшують роль національно-культурних особливостей, визнаючи особисті інтереси (людини, народу, нації, держави). Патріотичне виховання – важлива складова системи виховання особистості, в основі якої – ставлення

особистості до оточуючого середовища та до самої себе. Наслідування особистістю патріотичних традицій свого народу забезпечить їй повноцінне суспільне життя. Особливо це стосується майбутніх педагогів. Патріотичне виховання має здійснюватись на основі духовного розвитку, відродження моральних цінностей та ідеалів.

Громадянсько-патріотичне виховання потребує створення єдиної державної системи, яка сприяла би зростанню патріотичних, духовно-моральних цінностей у молоді. На жаль, сучасна молодь переживає складну ситуацію соціальної та духовної кризи. Саме ідея консолідації суспільства – стрижневим поняттям якої є патріотизм – має зберегти країну від соціально-економічного та політичного колапсу.

Національно-патріотичне виховання під правовим і навчально-освітнім кутом зору означає: розуміння того, що таке народ як етнокультурна й соціокультурна політико-правова спільнота; знання історії народу та закономірностей його трансформації в націю; свідомо обрану народну та національну ідентичність; розуміння необхідності завершення народного й національного розвитку створенням держави національного політико-правового типу; стійку любов до таких спільнот як об'єктивних умов індивідуального розвитку; сформоване почуття толерантності до людей з іншою народно-національною ідентичністю [2, с. 492].

Актуальними на сьогодні є питання щодо відновлення в свідомості молоді комплексного підходу до патріотичного та громадянського виховання, що органічно поєднується з формуванням нової соціальної ідентичності молоді на макро- та мікро рівнях. Такий підхід передбачає вироблення такої національної ідеології, яка сприяла б вирішенню національного питання як проблеми співвідношення національної та етнічної ідентичності, розвитку політичної та правової культури на всіх рівнях суспільного життя.

Отже, реформування патріотичного виховання взагалі та серед студентської молоді зокрема являє собою складну та необхідну умову для самозбереження та інтеграції суспільства. Особливість формування патріотичної та громадянської позиції визначається необхідністю відродження соціальної справедливості та засудження негативних явищ, відновлення довіри громадян до державних структур. Перед українським суспільством постало питання нової соціальної ідентичності. Потрібно створити можливість для громадян позитивно ідентифікувати себе зі своєю країною, її історією. Патріотичне виховання сучасної молоді потребує формування таких ціннісних переконань, на основі яких можна буде досягти порозуміння та консолідації суспільства, яке розколоте та перебуває у процесі протистояння. Вкрай актуальним є питання відновлення ролі освіти та виховання у процесі фахової підготовки студентської молоді. І важливого значення набувають у цьому процесі вищі навчальні заклади, зокрема педагогічні університети, які втілюють собою духовні та культурні цінності суспільства.

Соціально-педагогічна діагностика, соціальні дослідження доводять радикальні зміни в системі цінностей та пріоритетів студентської молоді, їх диференціацію за віком, рівнем освіти, регіональним та соціальним чинниками. Як зауважує Н. Криворучко, європейські цінності неможливі без так званого «європейського типу громадянина», який є безпосереднім їх носієм. Для нього характерна здатність приймати необхідні рішення та відповідати за них, жити й діяти в певному соціумі, зберігаючи власне самовизначення, зважаючи на власну громадянську позицію; вміння орієнтуватись у політичному, економічному, культурному та правовому контекстах. Друга найважливіша цінність – розуміння кожним громадянином своєї державності та національності. Сучасна українська молодь вже «завтра» творитиме українську політику, розвиватиме українську державність та силу, і якою буде ця політика – залежить від сучасного рівня освіти і усвідомлення кожним студентом свого дійсного призначення [5].

Для майбутнього вчителя важливо набувати соціального досвіду, успадковувати духовні надбання українського народу, формувати риси духовності та громадянської культури, вдосконалювати духовну, моральну, художньо-естетичну, правову та екологічну культуру.

Література

1. Головаха Євген. Легітимізація насильства: погляд соціолога / Євген Головаха // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. Легітимізація і насильство. – К. : Вид. дім «Академперіодика» НАН України – №2 – 2013 р. – С. 34–35.
2. Жадько В. А. Про національно-патріотичне виховання студентської молоді/ В. А. Жадько, П. О. Бідзіля // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції з питань патріотичного виховання молоді «Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян»/ 18-19 жовтня 2012 р. – Запоріжжя: «Акцент» – 546 с.
3. Карнаух А. Формування політичної культури молоді на сучасному етапі / А. Карнаух // Людина і політика. – 2008. – №5. – С.134–139.
4. Прохоров Олексій. Європейські цінності / Олексій Прохоров [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://h.ua/story/29888/#ixzz2yUSBqE6Z> – Європейські цінності.
5. Криворучко Н. Українській молоді – європейські цінності. / Н.Криворучко – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://franuk.com/news/exclusive/4231-ukrayinskij-molodi-evropejski-tsinnosti>. – Українській молоді – європейські цінності.

6. Куксенко А. Європейські цінності / А. Куксенко. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlit.vn.ua/user/fgnyz.html> – Європейські цінності.
7. Патріотичне виховання // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> Патріотичне виховання.
8. Політологічний енциклопедичний словник: [навч. пос. для студ. вищих навч. закладів] / [упорядники В.П. Горбатенко, А.Г. Саприкін.] – К. : Генеза, 1997. – 400с.
9. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори в 2 т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 43-103.
10. Філософський словник соціальних термінів. [під заг. ред. В.П. Андрущенко]. Видання третє, доповнене. – Х. : «Р.И.Ф.», 2005. – 672с.
11. Чупрій Л. В. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи / Л. В. Чупрій // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sd.net.ua/2009/11/05/patrotichne_vikhovannja_v_ukran_ctan__perspektivi.html- Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи.

References

1. Holovakha Yevhen. Lehitymizatsiya nasytstva: pohlyad sotsioloha / Yevhen Holovakha // Filososfs'ka dumka. Ukrayins'kyu naukovo-teoretychnyy chasopys. Lehitymizatsiya i nasytstvo. – K. : Vyd. dim «Akadempriodyka» NAN Ukrayiny – №2 – 2013 r. – S. 34–35.
2. Zhad'ko V. A. Pro natsional'no-patriotychno vykhovannya student-s'koyi molodi/ V. A. Zhad'ko, P. O. Bidzilya // Materialy VI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi z pytan' patriotychnoho vykhovannya molodi «Sotsial'nyy rozvytok Ukrayiny ta patriotychno vykhovannya hromadyan»/ 18-19 zhovtnya 2012 r. – Zaporizhzhya: «Aktsept» – 546 s.
3. Karnaukh A. Formuvannya politychnoyi kul'tury molodi na suchasnomu etapi / A. Karnaukh // Lyudyna i polityka. – 2008. – №5. – S.134–139.
4. Prokhorov Oleksiy. Yevropeys'ki tsinnosti / Oleksiy Prokhorov [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <http://h.ua/story/29888/#ixzz2yUSBqE6Z> – Yevropeys'ki tsinnosti.
5. Kryvoruchko N. Ukrayins'kiy molodi – yevropeys'ki tsinnosti. / N.Kryvoruchko – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://franuk.com/news/exclusive/4231-ukrayinskij-molodi-evropejski-tsinnosti>. – Ukrayins'kiy molodi – yevropeys'ki tsinnosti.
6. Kuksenko A. Yevropeys'ki tsinnosti / A. Kuksenko. / [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukrlit.vn.ua/user/fgnyz.html> – Yevropeys'ki tsinnosti.
7. Patriotychno vykhovannya // [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> Patriotychno vykhovannya.
8. Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk: [navch. pos. dlya stud. vyshchych navch. zakladiv] / [uporyadnyky V.P. Horbatenko, A.H. Saprykin.] – K. : Heneza, 1997. – 400s.
9. Ushyns'kyu K.D. Pro narodnist' u hromads'komu vykhovanni / K. D. Ushyns'kyu // Vybrani pedahohichni tvory v 2 t. – K. : Rad. shkola, 1983. – Т. 1. – S. 43-103.
10. Filososfs'kyu slovnyk sotsial'nykh terminiv. [pid zah. red. V.P. Andrushchenka]. Vydannya tretye, dopovnene. – Kh. : «R.Y.F.», 2005. – 672s.
11. Chupriy L. V. Patriotychno vykhovannya v Ukrayini: stan i perspektyvy / L. V. Chupriy // [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://sd.net.ua/2009/11/05/patrotichne_vikhovannja_v_ukran_ctan__perspektivi.html- Patriotychno vykhovannya v Ukrayini: stan i perspektyvy.